

Any del cinquantenari de Joaquim Folch i Torres (1886-1963)

MARTA MONTMANY i MADURELL.

Col·locació d'una placa commemorativa a la casa *El Gavià*. l'Escala, Setembre 2013. Fotografia: Fundació Folch i Torres.

En complir-se cinquanta anys de la mort de Joaquim Folch i Torres es van organitzar un conjunt d'actes commemoratius, inclosos en la Comissió de Commemoracions de la Generalitat de Catalunya. La figura i el llegat intel·lectual de Folch i Torres, així com la seva breu però intensa tasca al davant de les institucions museístiques de Catalunya, desconeguts per la gran majoria de ciutadans, van ser l'eix vertebrador de la commemoració, que va tenir com a objectiu principal fer conèixer la seva trajectòria vital i professional. En el text es fa balanç dels actes commemoratius i les iniciatives portades a terme amb motiu d'aquesta efemèride.

Joaquim Folch i Torres, Franco Steffanoni, Joan Vidal i Ventosa i J.F. Ràfols. Juny de 1920, davant Sant Climent de Taüll. Fotografia: Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

JOAQUIM FOLCH I TORRES FOU HISTORIADOR, CRÍTIC D'ART I MUSEÒLEG

Era un noucentista convençut i, com a tal, una persona preocupada per trobar noves i millors formes de construir i de gestionar el país. En conseqüència, mai no va dubtar a l'hora de proposar, tant als polítics com als intel·lectuals del seu temps, projectes innovadors i altres camins per dur-los a terme, així com la creació de noves institucions que havien d'ajudar a introduir la modernització al nostre país, sense renunciar mai, i aquí rau una de les seves més meritòries singularitats, a la continuïtat de la pròpia tradició.

Tal com exemplifica el seu *Llibre de viatge* (Vidal, 2013), Joaquim Folch i Torres va propugnar i exercir, com a actitud de recerca, la comparació sistemàtica i el coneixement directe de la realitat, d'una manera

molt propera al que s'entén, ara, com a treball de camp.

En el terreny de la museologia se li ha de reconèixer el mèrit d'haver posat en relleu el gran valor educatiu del patrimoni, així com la necessitat i el deure col·lectiu de preservar-lo. Aquesta ferma convicció el va dur a comprometre's radicalment amb la seva salvaguarda dues vegades, evitant, primer, el saqueig *in situ* de l'art romànic català, i treient-lo del país, després, quan les bombes feixistes l'amenaçaven. Si a aquesta esforçada defensa del patrimoni s'hi suma la pacient i rigorosa tasca de la seva sistematització i difusió no costa gaire d'entendre per què la seva figura ha esdevingut un referent indiscutible en la història dels museus d'art de Catalunya.

Per tot plegat, l'any 2013, en complir-se cinquanta anys de la seva mort, s'organitzaren un conjunt

d'actes commemoratius que van ser inclosos en la Comissió de Commemoracions de la Generalitat de Catalunya.

APUNTS SOBRE LA PROGRAMACIÓ

La figura i el llegat intel·lectual de Joaquim Folch i Torres, així com la seva curta però intensa i extensa tasca al davant de les institucions museístiques del país, són ara com ara força desconeguts per la gran majoria de ciutadans.

La constatació d'aquest fet i la voluntat de capgirar-lo, en la mesura de les escasses disponibilitats actuals, es van convertir en l'objectiu principal de la programació del conjunt d'actes commemoratius organitzats amb motiu del cinquantenari de la mort de Joaquim Folch i Torres.

Tots els organitzadors d'aquesta efemèride, la Fundació Folch i Torres i les comissàries Mercè Vidal i Marta Montmany, van coincidir en el fet que calia aprofitar l'avinentesa per estendre el coneixement del llegat intel·lectual i l'obra museística de Folch i Torres al nombre més gran de persones possible, entenent que, alhora, podia ser una bona ocasió per revisar-ne el llegat museístic des d'una mirada contemporània de cara a destriar-ne la seva vigència conceptual i actualitzar-la.

Sabiem el què però calia encertar el com. Un cop més, érem davant d'una de les clàssiques qüestions que planteja la difusió: la tria dels formats més eficients per aconseguir els objectius proposats. Ens calia ser eficients en la programació i encertar tant els formats com els continguts de les accions que anàvem a realitzar.

Justament, ens trobàvem davant d'un autor molt prolífic, que havia deixat una gran quantitat de testimonis documentals en forma d'escrits i assaigs, però, també, en forma de museus i col·leccions. Tot un privilegi.

Ara bé, per què, malgrat que existeix la possibilitat d'accedir al coneixement directe de l'obra de

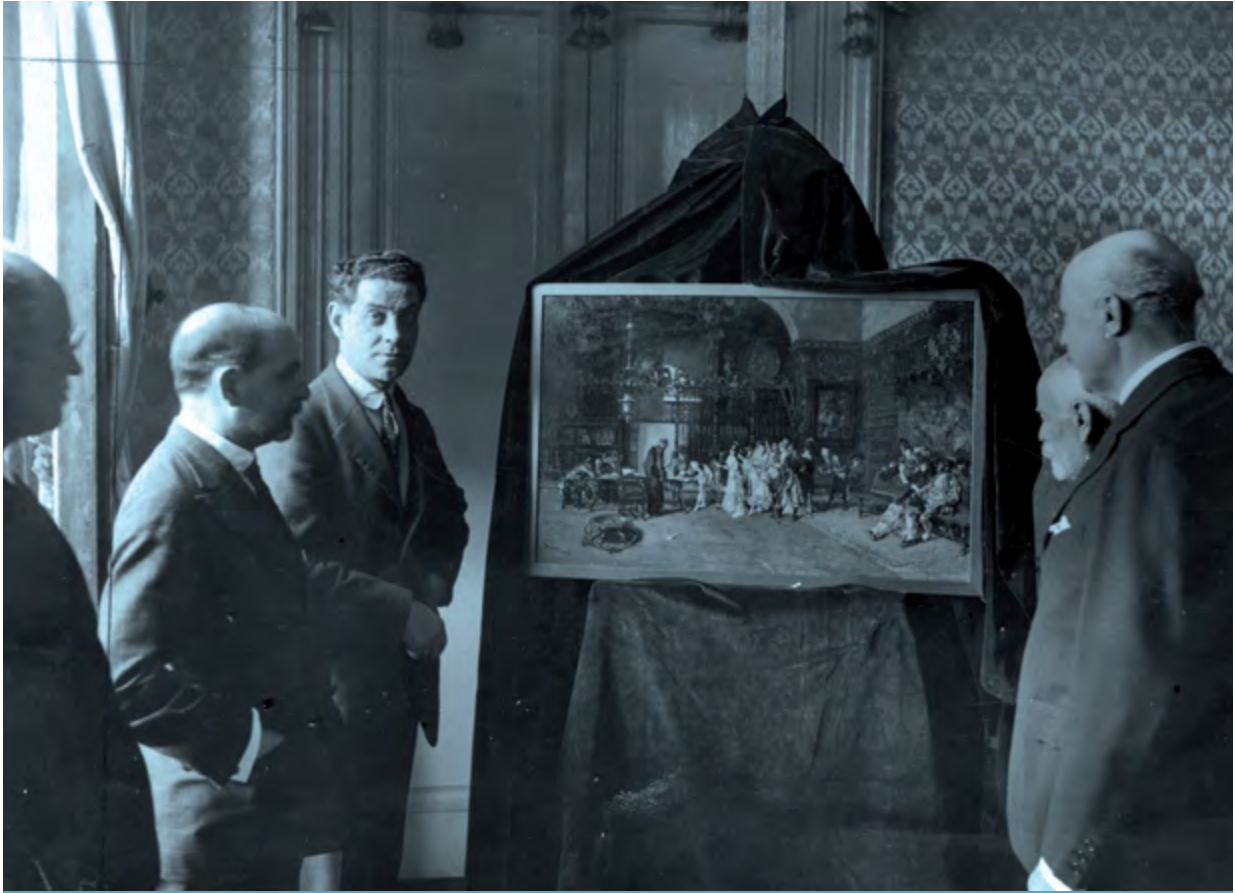
Folch i Torres, restava desconeguda? Una de les raons podria raure en el fet que els suports en què es troben les fonts primàries de l'obra de Folch i Torres en fan molt lenta i laboriosa la consulta, especialment si la contraposem al ràpid accés a la informació que ens proporcionen els mitjans digitals contemporanis i les xarxes socials.

Una altra raó podria derivar de la minsa producció de treballs de recerca produïts sobre l'autor. El balanç és certament pobre. La historiadora de l'art Mercè Vidal, reconeguda per les seves investigacions sobre Folch i Torres, comptabilitza tan sols trenta-una referències bibliogràfiques en la biografia que en publica l'Institut d'Estudis Catalans (IEC, 2014). Bona part d'aquestes publicacions són articles apareguts en revistes de poca difusió i quasi tots són en llengua catalana. Trobem poques traduccions o edicions en castellà i tan sols un parell d'articles en altres llengües. Joaquim Folch i Torres continua sent força desconegut, també, pel món acadèmic i les revistes especialitzades del nostre país.

EL LLEGAT DE JOAQUIM FOLCH I TORRES

Dels seus escrits cal destacar-ne la creació i direcció de la «Pàgina artística» de *La Veu de Catalunya* (1909-1920; 1927-1930), que tanta influència va exercir en l'orientació estètica del Noucentisme; també, la memorable revista *Gasetta de les Arts* (1924-1930), que mostra més el seu perfil com a historiador de l'art i, finalment, l'eina científica i de divulgació dels Museus d'Art: el *Butlletí dels Museus d'Art* de Barcelona (1931-1937). Cal afegir-hi, en aquesta línia, les col·laboracions en els *Anuaris de l'IEC* i les de la revista *Destino* (1952-1963).

Com a assagista, *La llei de les formes* (1912) i *Meditacions sobre l'arquitectura* (1917). I com a historiador, cal destacar les aportacions relatives a *L'Alba de l'abat Biure* (1920); *El pintor Martí i Alsina* (1920); *Notícia sobre la ceràmica de Paterna* (1912; 1931), i la seva participació en el Congrés

Adquisició per subscripció pública de *La Vicaria*, de Marià Fortuny, l'any 1922. Fotografia: Museu Nacional d'Art de Catalunya.

d'Història de l'Art amb «*Une série nouvelle de céramique hispano-arabe découverte à Paterna*» (París, 1921-1923); *Santiago Marco* (1926); *El retaule de la confraria dels Revenedors* (1926); *Resum de la Història General de l'Art* (1927-1928, 2 vol.); *Les pintures murals romàniques de Santa Maria de Taüll* (1931); *La capella de Sant Jordi al Palau de la Generalitat* (1931); «*Frontales románicos catalanes del Museu d'Art de Catalunya*» (1934); «*L'Art Catalan du Xe au xve siècle*» (París, 1937); *Poesies* (1950); *La pintura romànica sobre fusta* (1956, Monumenta Cataloniae); *L'Art Català* (dir.) (1957; 1961, 2 vol.) i *Fortuny* (1962), entre d'altres. [Fullet d'homenatge a Joaquim Folch i Torres (Fundació Folch i Torres, 2013)]

Com a museòleg, només cal seguir la seva trajec-

tòria dins i al davant dels museus d'art que comença quan «entra per concurs-oposició, el 1912, per ocupar la plaça d'auxiliar tècnic de Biblioteca del Museu d'Art i Arqueologia i, el 1918, figura ja en el càrrec de director de les seccions d'Art Medieval i Modern del Museu, per esdevenir poc després, el 1920, director general dels Museus d'Art i secretari de la Junta de Museus» (IEC, 2014).

Entre els fets més rellevants d'aquesta etapa destaca la tenacitat demostrada per augmentar els fons patrimonials dels museus, desplegant múltiples contactes i negociacions prop dels propietaris de les col·leccions privades més importants del país, per tal d'apropar el col·leccionisme privat als museus públics, «*perquè el museu viu i els col·leccionistes moren...*» (Vidal, 2009). Va promoure

l'adquisició pública de diverses col·leccions privades, algunes com la col·lecció Plandiura, que va ser motiu d'una forta polèmica pública. Va propiciar donacions, fins i tot, quan fou necessari organitzar subscripcions públiques per comprar obres, com en el cas de *La Vicaria* de Marià Fortuny, adquirida l'any 1922. Tot això per assolir un objectiu prioritari: la formació d'un patrimoni públic important.

Ferm defensor del valor educatiu del patrimoni i de la seva capacitat per ajudar a vertebrar un país, considerava un deure salvaguardar-lo, estudiar-lo i fer-lo créixer. En aquest sentit, bona part dels fons patrimonials de l'actual Museu Nacional d'Art de Catalunya i del Museu del Disseny, que aplega les col·leccions del Museu de la Indumentària, del Museu de les Arts Decoratives i del Museu de Ceràmica, així com l'existència mateixa del Museu Cau Ferrat de Sitges, són el resultat d'aquesta tasca. També ho és el projecte de creació del Museu d'Art Popular (d'Arts Indústries i Tradicions Populars) al Poble Espanyol de Montjuïc, malauradament desaparegut.

Però si hem de destacar algunes de les accions clau de la seva trajectòria com a museòleg i persona d'acció, són, sense cap mena de dubte, l'arrencament de les pintures romàniques del Pirineu, que va evitar-ne l'espoli sistemàtic, i també el trasllat posterior de bona part del patrimoni artístic de Catalunya a Olot l'any 1936, i més tard a París l'any 1937, quan la conjuntura històrica de la Guerra Civil propiciava bombardeigs aeris que l'amenaçaven seriosament. Amb el temps, aquests dos fets van adquirint, cada cop més, una rellevància transcendental per a la vida cultural, econòmica, política, i per què no dir-ho, èpica de Catalunya.

Un apunt, que permet copsar l'abast i la dimensió del que va representar la tasca de l'arrencament de les pintures murals romàniques del Pirineu, ens el proporciona el coneixement que l'any 1919 el país ni disposava de lleis de protecció del patrimoni, ni les pintures murals romàniques eren catalogades com a béns d'interès nacional i, en conseqüència, no es

disposava de mitjans legals per impedir-ne la venda i l'exportació. Qualsevol actuació en aquestes condicions requeria l'existència d'una estratègia ben travada, així com tenir el consentiment de les autoritats tècniques i polítiques del moment. Joaquim Folch i Torres fou la persona a qui la Junta de Museus de Barcelona va fer l'encàrrec d'elaborar un pla de salvament de les pintures romàniques de les esglésies del Pirineu, d'acord amb el consentiment del president de la Mancomunitat de Catalunya, Josep Puig i Cadafalch.

Aconseguir reeixir en aquesta tasca no va ser una cosa fàcil. Montserrat Pagès n'ha fet una detallada crònica on palesa les enormes dificultats que va caldre solucionar (Pagès, 2013).

Un altre apunt per entendre el que va suposar la salvaguarda del patrimoni artístic, el dóna la consideració de les circumstàncies en que es va produir. Ni més ni menys, que en ple esclat de l'aixecament militar del juliol de 1936, quan la crema de convents, la destrucció d'esglésies i el saqueigs sistemàtics. Tot plegat posava en perill les moltes obres d'art que la majoria d'aquests edificis contenen (Boronat, 2008).

El Govern de la Generalitat va actuar de forma ràpida i va promulgar decrets perquè al llarg de tot el territori català els alcaldes i els membres de les Juntes de Museus Locals es constituïssin en comitè de defensa i salvaguarda dels béns mobles i immobles d'interès. Es va procedir a la confiscació de tots els materials i objectes d'interès pedagògic, científic, artístic, històric, arqueològic, bibliogràfic i documental que pertanyien a institucions públiques (Vidal, 1994), i, d'aquesta manera, es va propiciar la creació d'un corrent de sensibilització amb la necessitat de la protecció del patrimoni artístic tant entre els col·leccionistes privats, alguns dels quals, en vista de la situació, van cedir directament als museus les seves peces, com entre els grups polítics que van arribar a establir veritables vincles de cooperació. Un cas emblemàtic que demostra l'encert i l'amplitud dels criteris emprats, encara avui envejables, fou la confiscació de la col·lecció Cambó

duta a terme amb la col·laboració de membres del Comitè Peninsular de la FAI.

Com assenyala Miquel Joseph i Mayol (Joseph i Mayol, 1971), el fet que la majoria de les col·leccions privades de Barcelona disposessin d'inventaris elaborats molts anys abans amb l'ajut de l'Institut d'Estudis Catalans i del Servei de Conservació i Catalogació de Monuments va facilitar moltíssim l'organització del seu salvament, que des de la Conselleria de Cultura de la Generalitat de Catalunya, amb Ventura Gassol al capdavant, els caps del Servei de Patrimoni Artístic, Històric i Científic van dur a terme.

Calia, però, disposar dels espais adequats per dipositar els objectes aplegats com a resultat de la confiscació, i a aquest efecte es va habilitar l'actual Saló del Tinell, així com el Palau Reial de Pedralbes o el mateix edifici de la Generalitat, on s'havia ubicat, al primer pis de la Casa dels Canonges, la nova seu dels Serveis de Patrimoni. Des de aquest lloc es procedia a la identificació i descripció dels objectes abans de donar-los als museus, si tenien interès patrimonial. Si aquest no era el cas, es donaven a la consideració de la Conselleria d'Economia o bé eren destruïts.¹

Totes aquestes accions, dirigides a la protecció del patrimoni davant del vandalisme, així com la posterior racionalització propiciatòria del creixement de les col·leccions dels museus catalans, hauria estat inútil si els espais i els museus destinats a guardar aquests objectes de reconegut valor artístic, científic i documental haguessin estat exposats als atacs dels bombardeigs aeris. Aquesta era una qüestió que preocupava molt Joaquim Folch i Torres, que ja havia vist, en un altre moment, com el Museu de Montjuïc havia sofert l'esfondrament de part del sostre. El bon criteri i la seguretat en la presa de decisions caracteritza l'acció de Folch i Torres, tal com es palesa en un llarg i ponderat escrit² adreçat al comissari general de Museus de Catalunya, Pere Coromines, on, alhora que li demanava garanties de seguretat per a les obres en poder del Govern

de la Generalitat, li proposava traslladar-les a la ciutat d'Olot, adduint tres poderoses raons: «1r. *Allunyar les col·leccions de Barcelona i situar-les en un medi polític i social, relativament més tranquil i segur*; 2n. *Separar-les dels nuclis on era més fàcil i probable l'inici i desenrotllament d'actuacions militars*; 3r. *Acostar-les a la frontera de França, pensant que un dia podrà fer-se necessària l'adopció de mesures com les que havíem indicat i que avui proposem per escrit*». La iniciativa de Folch i Torres fou acceptada pel Govern, i el 7 d'octubre del 1936 va començar l'operació de trasllat, que es va allargar fins al desembre.

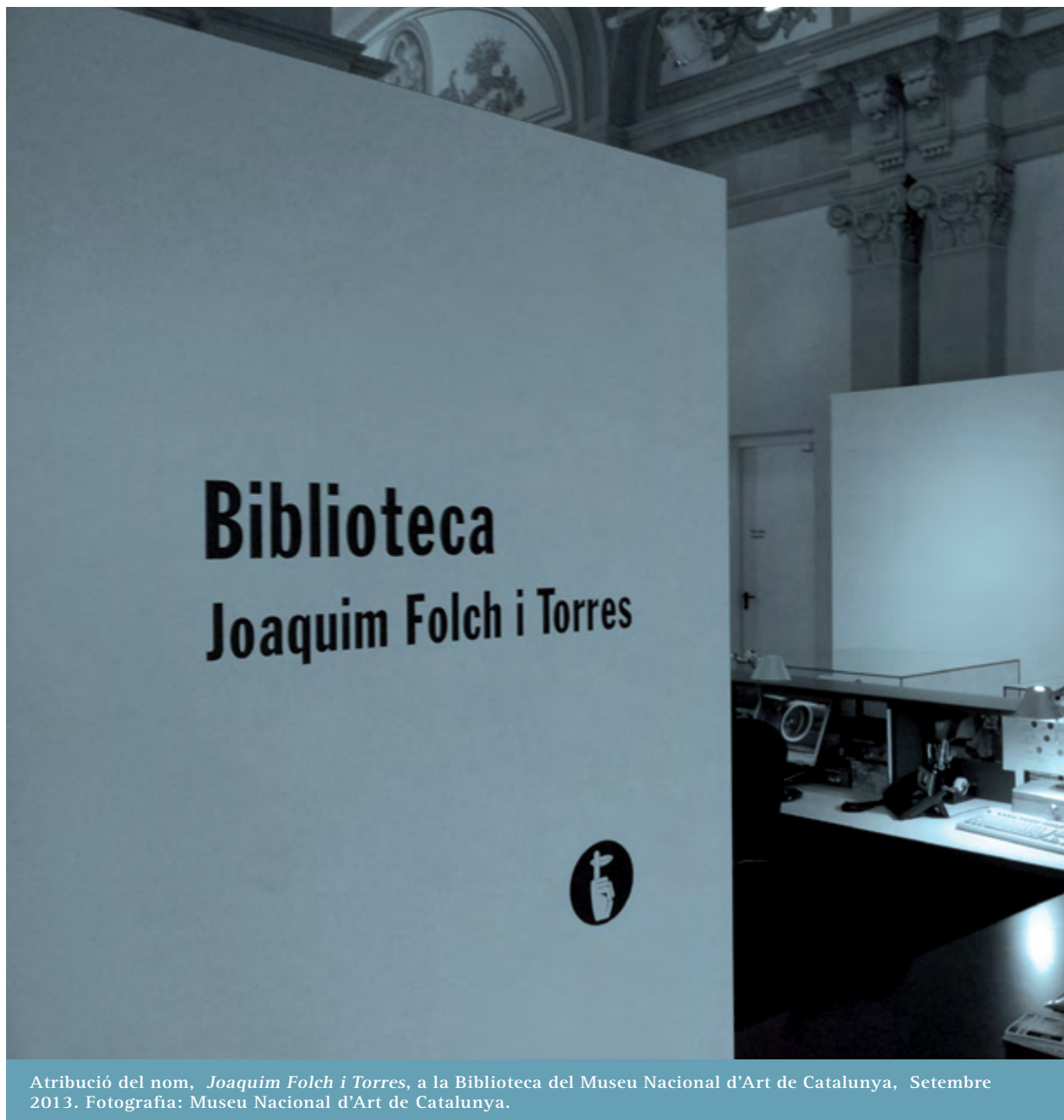
BALANÇ DE LA PROGRAMACIÓ DEL CINQUANTENARI

La voluntat dels organitzadors i de les comissàries ha estat, doncs, la de treballar en dos fronts: entendre el coneixement del llegat intel·lectual i de l'obra de Joaquim Folch i Torres al major nombre de persones possible i, alhora, encetar la revisió i actualització dels seus criteris museològics.

Per acomplir el primer objectiu, s'ha buscat la complicitat de totes aquelles institucions i tots aquells llocs amb els quals Folch i Torres va mantenir una relació principal i continuada, de manera que, segons el tipus de relació que històricament havien mantingut, es dissenyava conjuntament el contingut de l'acte públic a realitzar. Aquest plantejament ha permès la realització d'un cert desplegament d'actes en el territori: Ajuntament de Barcelona, Ajuntament de l'Escala, Consorci del Patrimoni de Sitges, Universitat de Girona, Amics dels Museus i del Patrimoni d'Espugues (AMPEL). Ha permès, alhora, obtenir la complicitat i la col·laboració dels museus implicats: Museu Nacional d'Art de Catalunya, Museu del Disseny, Museu del Cau Ferrat, així com, també, de les institucions implicades: Institut d'Estudis Catalans, Universitat de Barcelona, Museu d'Història de Catalunya, Amics de l'Art Romànic. De totes aquestes complicitats, cal destacar molt especialment la de la Direcció General d'Arxius, Biblioteques, Museus i

1. Vegeu en aquest sentit l'article «La revolució de juliol i els nostres museus d'art». Barcelona: *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, núm. 65, X, 1936. Vol. VI, p. 314-315.

2. Existeix una transcripció de la nota de Joaquim Folch i Torres adreçada al comissari general de Museus de Catalunya a: Vidal i Jansà, Mercè (1994), dins *Viatge a Olot*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Àmbit Serveis Editorials.

Atribució del nom, *Joaquim Folch i Torres*, a la Biblioteca del Museu Nacional d'Art de Catalunya, Setembre 2013. Fotografia: Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Patrimoni de la Generalitat de Catalunya, que ens va donar suport des del començament del projecte i, amb el seu ajut, ha col·laborat a fer possible la producció del documental: *Joaquim Folch i Torres, la lluita pel patrimoni artístic*, que, finalment, ha resultat una peça clau del projecte de cara a la efectiva difusió dels fets i de la personalitat de JFT.

Aquesta forma de treballar amb empaties, radicalment col·laborativa i sinèrgica, que ha presidit el plantejament del conjunt d'actes, ha propiciat com a resultat molta flexibilitat a l'hora d'encetar diferents temàtiques corresponents a diferents perfils del personatge i ha produït, també, molta diversitat de formats. Així, per exemple, mentre

Acte de Cloenda, Institut d'Estudis Catalans, Desembre 2013. Dra. Francesca Español, Presidenta Amics de l'Art Romànic; Sr. Ramon Folch i Camarasa, President Fundació Folch i Torres; Dra. Mercè Vidal i Sra. Marta Montmany, comissàries del Cinquantenari. Fotografia: Fundació Folch i Torres.

que l'acte de l'Escala, desenvolupat sota un format de recital concert, va permetre mostrar la producció poètica de Folch i Torres, l'acte del MNAC, desplegat en un format més acadèmic, va permetre posar en relleu el perfil cosmopolita i, alhora, compromès amb el projecte de país de qui fou el primer director del museu. En la mateixa línia, el format de disquisició exposició emprat al Museu del Disseny va ser eficient per abordar el tema del col·leccionisme.

Referent a la segona línia de treball, l'actualització

i posada al dia dels criteris museològics de Folch i Torres, és just constatar que encara té poc recorregut. Tan sols s'han pogut organitzar dues jornades col·loqui. Una ha tingut lloc al Palau Robert, intitolada *Museus, ahir i avui. La creació de la Junta de Museus. El paper dels tècnics*, que va tenir la participació de Jusep Boya, Eduard Carbonell, Carme Cluselles i Marta Montmany; l'altra, intitolada *Intel·lectuals i política. Una cultura d'Estat*, ha tingut lloc a l'Institut d'Estudis Catalans, amb la participació dels ponents Norbert Bilbeny, Jordi Casassas, Jordi Serra i Mercè Vidal.

QUANTIFICACIÓ DE LA PROGRAMACIÓ

Després de fer balanç i de valorar, qualitativament, el conjunt d'activitats realitzades per commemorar el cinquantenari de la mort de Joaquim Folch i Torres, no és mai sobrer veure'n els seus resultats en forma quantitativa.

Publicacions, 3

- VIDAL i JANSÀ, Mercè (ed.) (2013). *Llibre de viatge (1913-1914). Joaquim Folch i Torres*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona i Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- PANYELLA, Vinyet (ed.) (2013). *Joaquim Folch i Torres. El Cau Ferrat i la museïtzació del modernisme*. Girona: Curbet Edicions.
- FOLCH i TORRES, Joaquim; FONT i GUMÀ, Josep; GÓMEZ MORENO, Manuel; PUIG i CADAFALCH, Josep (2013). *Ceràmica i rajola catalano-valenciana. Compendi bibliogràfic*. Esplugues de Llobregat: AMPEL.

Producció documental, 1

- *Joaquim Folch i Torres, la lluita pel patrimoni artístic*. Pod.cat (2013) amb el suport de la Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura.

Atribucions, 2

- Col·locació d'una placa commemorativa a la casa El Gavià de l'Escala.
- Atribuir el nom de Joaquim Folch i Torres a la biblioteca del Museu d'Art de Catalunya.

Actes públics, 12

Ressenyats en el fullet «Homenatge a Joaquim Folch i Torres. Historiador, crític d'art i museòleg (1886-1963). En el cinquantenari de la seva mort». Fundació Folch i Torres (2013).

Bibliografia

BORONAT i TRILL, Maria-Josep. «1936-1939. La salvaguarda del tresor artístic català». A: D.D. A.A. (2008). *Cent anys de la Junta de Museus de Catalunya. 1907-2007*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008. Col·lecció Biblioteca Abat Oliba. Sèrie il·lustrada, 23. p. 135-171.

Fundació Folch i Torres (2013). «Homenatge a Joaquim Folch i Torres. Historiador, crític d'art i museòleg (1886-1963). En el cinquantenari de la seva mort». Plegamans: Fundació Folch i Torres (fullet).

IEC (2014). Joaquim Folch i Torres. Barcelona: dhac.iec.cat (en construcció).

JOSEPH MAYOL, Miquel (1971). *El salvament del patrimoni artístic català durant la Guerra Civil*. Barcelona: Editorial Pòrtic.

PAGÈS i PARETAS, Montserrat (2013). «Folch i Torres i el salvament de la pintura romànica catalana». *Serra d'Or*, núm. 647, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

VIDAL i JANSÀ, Mercè (ed.) (2013). *Llibre de viatge (1913-1914). Joaquim Folch i Torres*. Barcelona: Ajuntament i Publicacions de la Universitat de Barcelona.

VIDAL i JANSÀ, Mercè (ed.) (2009). *Joaquim Folch i Torres. Últims escrits. Destino 1952-1963*. Barcelona: Els Llibres del Castell. Fundació Folch i Torres.

VIDAL i JANSÀ, Mercè (1994). A: *Viatge a Olot*. Barcelona: Ajuntament, Àmbit Serveis Editorials.

VIDAL i JANSÀ, Mercè (1991). *Teoria i crítica en el Noucentisme: Joaquim Folch i Torres*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans i Publicacions de l'Abadia de Montserrat.